

ALMAS İLDIRIMIN MÜHACİRƏT DÖVRÜ HƏYATI VƏ YARADICILIĞININ ARAŞDIRILMA VƏZİYYƏTİ

Hülya Cəbiyeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.
E-mail: hulyajabiyeva1@gmail.com

Annotasiya. XX əsr Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus yeri olan Almas İldırımın bədii irsi zaman-zaman həm ədəbi tənqidin, həm də ədəbiyyat tarixçiliyinin diqqət mərkəzində olmuş, şairin istər mühacirətəqədərki, istərsə də mühacirət dövrü həyatı və yaradıcılığı araşdırılaraq irili-xırdalı məqalə və kitablar yazılmışdır. 17 il Türkiyədə yaşayıb-yaradan söz ustasının ədəbi şəxsiyyəti və poeziyasının mövzu rəngarəngliyi qardaş ölkə ədəbiyyatşünaslığının da marağını özünə cəlb etmiş, bu yöndə bir sıra araşdırmaların meydana çıxmasını şərtləndirmişdir.

Məqalədə A.İldırımın mühacirət dövrü həyat və yaradıcılığına dair bu və ya digər dərəcədə elmi əhəmiyyət kəsb edən yazılar, özəlliklə, Mustafa, M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Yurdsevər, B.Nəbiyev, N.Ələkbərli, N.Cabbarlı, Ə.Aras və başqa müəlliflərin uyğun araşdırmaları xronoloji ardıcılıqla nəzərdən keçirilib dəyərləndirilir. Sözügedən tədqiqatların A.İldırımın Azərbaycan mühacirət poeziyasının inkişafındakı rolunun müəyyənləşdirilməsi, şairin həyatı ilə bağlı bir sıra faktların elmi dövriyyəyə gətirilməsi baxımından əhəmiyyəti əsaslandırılır, eyni zamanda həmin araşdırmalarda təsadüf edilən bəzi yanlış faktlara münasibət bildirilir. Bununla yanaşı, şairin dövrü mətbuatda dərc olunmuş, lakin kitablarına daxil edilməmiş çox sayda şeirinin və publisistik yazılarının, habelə mühacirət dövrü həyatı barədə bir sıra faktların araşdırmalardan kənar qalması vurğulanır.

Belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, A.İldırımın elmi dövriyyədən kənar qalmış əsərləri və tərcümeyi-hal faktlarının tədqiqata cəlb edilməsi şairin sözügedən zaman kəsimindəki yaşamı və ədəbi fəaliyyəti barədə daha dolğun elmi təsəvvür formalaşdıracaqdır.

Açar sözlər: Almas İldırım, mühacirət ədəbiyyatı, Türkiyə, poeziya, araşdırma

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 21.11.2023; qəbul edilib – 01.12.2023

STUDY CIRCUMSTANCE OF ALMAS ILDIRIM'S EMIGRANCY LIFE AND CREATIVITY

Hulya Jabiyeva

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: hulyajabiyeva1@gmail.com

Abstract. The artistic heritage of Almas Ildirim who has a unique role in Azerbaijani poetry of the 20th century, had always held a paramount importance for the literary criticism and literary historiography whether it is pre-emigration or emigration life. As a result of this great interest for the poet's artistic creativity there were written articles and books voluminous or vice-versa. As a consequence of the artistic identity of the wordsmith and the variety of themes of his poetry, A.Ildirim was able to attract the interest of the literary studies of the brother country Türkiye where he had lived and created for 17 years causing the emergence of a number of studies in this direction.

In the article, the writings of scientific importance to one or another degree that deals with A.İldirim's emigration life and poetry especially Mustafa, M.A.Rasulzadeh, A.Yurdsever, B.Nabiyev, N.Alakbarli, N.Cabbarli, A.Aras and relevant studies of other authors are reviewed and evaluated in chronological order. Regarding the importance of the aforementioned researches are accentuated in order to define the role of the A.İldirim in the development of the Azerbaijani emigrant poetry, and also bringing the facts about the poet's life into scientific circulation together with the distorted facts encountered in the studies are reported. At the same time, it is emphasized that many of the poet's poems and publicistic writings published in the periodical press, but not included in his books, as well as a number of facts about the life of the emigration period, were left out of the research.

Such a final conclusion is expressed that the inclusion of A.İldirim's works and biographical facts that have remained out of scientific circulation will form full scientific imagination of the poet's life and literary activity in the mentioned time period.

Keywords: Almas İldirim, emigration literature, Türkiye, poetry, research

Article history: received – 21.11.2023; accepted – 01.12.2023

Giriş / Introduction

XX əsr Azərbaycan poeziyasında özünəməxsus yeri olan Almas İldırımın bədii irsi zaman-zaman həm ədəbi tənqidin, həm də ədəbiyyat tarixçiliyinin diqqət mərkəzində olmuş, şairin istər mühacirətəqədərki, istərsə də mühacirət dövrü həyatı və yaradıcılığı araşdırılaraq, irilixirdalı məqalə və kitablar yazılmışdır. 17 il Türkiyədə yaşayıb-yaradan söz ustasının ədəbi

şəxsiyyəti və poeziyasının mövzu rəngarəngliyi qardaş ölkə ədəbiyyatşünaslığının da marağını özünə cəlb etmiş, bu yöndə bir sıra araşdırmaların meydana çıxmasını şərtləndirmişdir. Biz bu məqalədə A.İldırımın mühacirət dövrü həyat və yaradıcılığına dair bu və ya digər dərəcədə elmi əhəmiyyət kəsb edən tədqiqatları nəzərdən keçirib dəyərləndirməyə çalışacağıq.

Əsas hissə / Main Part

Mustafa imzası ilə “Qurtuluş” dərgisinin 1935-ci il 5-ci sayında dərc olunan “Yazılarımız və yazarlarımız” (Almas İldırım bəyin “Gölcük” şeiri münasibətilə) [14] adlı məqalə mühacirətşünas alim N.Cabbarlının qeyd etdiyi kimi, “A.İldırımın mühacirət dövrü poeziyası haqqında mühacirət ədəbi tənqidinin hələlik bizə məlum olan ilk mətbu rəyidir” [7, s.5]. Təsədüfdənmi, ya zərurətdənmi, Mustafanın əlinə şairin elə həmin dərginin 3-cü sayında işıq üzü görün “Gölcük” şeiri çıxır və şeirin təsir gücündən qeyd etdiyimiz məqalə meydana gəlir.

Elazığda, deyilənə görə, A.İldırımın M.K.Ata-türkdən xahişi ilə Xəzər adlandırılmış kiçik bir gölün qarşısında yazılan həmin şeirin təhlilindən aydın görünür ki, məqalə müəllifi Azərbaycan əsillidir. Mustafanın “Bu şeiri okurkən “Göy Göl”ü, “Qayalar”ı xatırlamamaq əldə deyil” [14, s.146] fikri də deyiləni təsdiq edir.

Çünki Göygözü, qayaları görməyən, onlardan ayrı düşməyən bir insan həmin yerləri necə xatırlaya bilər... Bu məsələyə toxunan Nikpur Cabbarlı yazır: “Onun Azərbaycan siyasi mühacirlərindən olduğu yazının məzmunundan bəlli olur” [7, s.5]. Məqalə müəllifi A.İldırımın başqa yazılarını görmədiyini qeyd etsə də, “Gölcük” şeirindən çıxış edərək onu “çox istedadlı və imanlı bir şair” [14, s.146] kimi səciyələndirir. Mustafanın şeirə münasibətindən mühacir yazarın dərd və ələmlərinə şərik olduğunu, yaralarının acısını öz ürəyində hiss etdiyini görmək də çətin deyil: “Elazığ çöllərindən gələn bu fəryadı sükutla keçmədim. Çünki bu, ruhumun fəryadıdır. Sükutla keçmədim, çünki bu, vətənimin fəryadıdır!” [14, s.147]. Müəllif yaşadıklarından, çəkdiyi acılardan sarsılmış “vətəncüdə” (Vətəndən uzaq, ayrı düşmüş anlamındadır) adlandırdığı şairin dər-

dini anlada biləcəyi bir kimsə tapa bilmədiyindən Gölcüyə sığındığını diqqətə çatdırır. Lakin “ümidlərinin və “ilk eşqinin fırtınalı qışı” ilə qarşılaşan şair kəndini tutamıyor və: “Yolsuz bir aşiq gibi, zənnətə, səni buldum”, – deyə bağırıyor” [14, s.147].

Mustafanın “Yazılarımız və yazanlarımız” məqaləsində sözügedən şeir yetərincə poetik bir dillə təhlilə cəlb edilmişdir ki, bu da onun A.İldırımın misralarını duya bildiyinin göstəricisidir. Şairin keçirdiyi hisslərə şərik olan müəllif həmin duyğuları məharətlə öz yazısına hopdura bilmişdir.

Azərbaycan mühacirət ədəbi-elmi fikrinin görkəmli nümayəndələrindən olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin 1936-cı ildə nəşr olunan “Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı” [19] adlı əsərində Almas İldırımdan qısa şəkildə bəhs edilərək, 2 şeirinə yer verilmişdir. Onlardan biri – “Qürbətdə” məhz şairin mühacirət dövrü yaradıcılığının məhsulu olmaqla, Elazığda qələmə alınmışdır. M.Ə.Rəsulzadə yazır: “Həyat meydanına fevərlənən günlərimizdə atılan və şimdiki halda mühacirətdə bulunan digər bir şair – Almas İldırım – Vətənə bağlılıq hissini “Qürbətdə” ünvanındakı parçasında okşamış və coşğunca anlatmışdır” [19, s.18]. Daha sonra isə beş bənddən ibarət həmin şeir oxuculara təqdim edilmişdir.

1936-cı ildə Elazığda onun “Boğulmayan bir səs” [20] adlı kitabı çap olunmuşdur. Burada, ümumilikdə, A.İldırımın 24 şeirinə yer verilmişdir ki, onlardan 12-si mühacirətdə qələmə alınanlardır. Kitaba ön söz yazan Alptəkinin təhlilə cəlb etdikləri içərisində şairin Türkiyədə qələmə aldığı “Gölcük”, “Mənim protestom”, “Qafqaz”, “Batan günəş”, “Bir gündə ölən”, “A dağlar”, “Muradı keçərkən” adlı şeirləri də vardır. Müəllif A.İldırımı nəzərdə tutaraq “Kəndini yurda verən yurdun ta kəndisidir” [20, s.12], – deməklə onun şair-vətəndaş kimliyini dəqiq səciyyənləndirmişdir.

1952-ci ildə Münhendə çıxan “Kafkasya” dərgisində şairin vəfatı münasibətilə M.Y. imzası ilə “Azərbaycan şairi Almas İldırım” [15] adlı məqalə nəşr edilmiş, poeziyasına müraciət edilərək şeirlərindən nümunələr gətirilmiş, həmin şeirlər içərisində mühacirətdə yazmış olduğu “Qürbətdə” şeiri isə tam şəkildə

oxuculara təqdim olunmuşdur. Məlum olduğu üzrə, vətən, yurd sevgisi və həsrəti şairin poeziyasında əsas yer tutur. Bu baxımdan məqalə müəllifi də doğru qənaətə gələrək vurğulayır: “Almas həssas qələmini bilxassə vətən konularına həsr edərək, yurd həsrətini yanıqlı bir ifadə ilə tərənnüm ediyordu” [15, s.17]. Həmçinin yazıda şairin Türkiyəyə gəldikdən sonrakı fəaliyyəti barədə çox qısa şəkildə bəhs edilmişdir: “Sovet istila rejimindən qaçaraq Türkiyəyə sığınmış bulunan Almas İldırım (Yıldırım) o tarixdən etibarən mültəci Kafkasya mətbuatında kəndi şeirlərini nəşrə başlamışdı” [15, s.17].

1953-cü ildə Azərbaycan Kültür Dərnəyi tərəfindən A.İldırımın “Seçilmiş şeirləri” [8], 1990-cı ildə isə “İgidlərə səslənmiş” [21] kitabı nəşr edilmişdir. Əbdülvahab Yurdsevərin “Almas İldırımın ədəbi şəxsiyyəti və şeir sənəti”, Feyzi Ağüzümün “Almas İldırımın həltərəcüməsi” başlıqlı yazıları hər iki kitabda eynilə yer almışdır. Ə.Yurdsevərin ön sözündə şairin həyat və yaradıcılığından bəhs edilmiş, şeirləri təhlil olunmuş, bunların içərisində mühacirətdə qələmə aldığı “Gənclərdə ümidim var”, “Qafqaz dağlarına”, “A dağlar”, “Bir gün gələcək”, “Bilməm ki...” kimi şeirlərindən də parçalar verilərək onların məzmunu, qayəsi barədə fikirlər irəli sürülmüşdür. F.Ağüzümün yazısında isə bəzi şeirlər yer alsada, (biri – “Azərin duası” mühacirət dövrünə aiddir) qarşıya qoyulan problem məqalənin adından da göründüyü kimi, şairin tərcümeyi-halıdır. Burada A.İldırımın Türkiyədə çalışdığı bölgələr və tutduğu vəzifələr, mətbu fəaliyyəti, sağlığında çıxan kitabları (“Boğulmayan bir səs”, “Azərbaycan maniləri”) haqqında məlumatlar təqdim edilmişdir ki, bunlar da əhəmiyyətli faktlar kimi maraq doğurur.

Azərbaycan siyasi mühacirətinin II Dünya müharibəsindən sonrakı dalğasının nümayəndələrindən Lətif Elsevərin 1959-1960-cı illər arasında “Mücahid” dərgisində 5 təfriqə halında “Mühacirətdə Azərbaycan türk ədəbiyyatı” adlı məqaləsi dərc olunmuşdur ki, həmin məqalənin 4-cü təfriqəsi bütünlüklə A.İldırımın yaradıcılığına həsr edilib. L.Elsevər də yazarın yurd sevgisi üzərində durmuş, haqlı şəkildə, onu “Milliyətçi-türkçü bir şair olaraq təmayüz et-

məkdədir” [9, s.19] fikri ilə səciyyələndirmişdir. A.İldırımın tərcümeyi-halından qısa şəkildə bəhs edən müəllifin müşahidəsi belədir: “Hal tərcüməsindən də görüldüyü gibi İldırımın bütün ömrü mücadilə ilə keçmişdir. Bu mücadilənin hədəfi yurdunu qəsb edən ruslar, qayəsi isə uğruna canını adadığı Azərbaycanın əsarətdən qurtulması olmuşdur” [9, s.20]. Məqalədə 17 il Türkiyədə yaşaması, Malatyada vəfatı, bir sıra türkçü dərgilərdə şeirlərinin dərci və s. məlumatlar da yer almaqdadır. Daha sonra şairin bir sıra şeirləri, o cümlədən mühacirətdə qələmə aldığı “Mən kiməm” təhlilə cəlb edilmişdir. Müəllifin “O cənnəti yakmalı” adıyla verdiyi şeir isə müxtəlif mənbələrdə “Kremlə yakacağım”, “Bir gün gələcək” sərlövhəsi ilə təqdim olunmuşdur. L.Elsevər həmin şeirin 1948-ci ildə yazıldığını qeyd etsə də, biz mənbələrdə hər hansı bir tarixə rastlamadıq. Şair şeirdə Kremlə atəşə tutduğu kimi, L.Elsevər də oranı lənətləyir, zülmə beşik, cəhənnəmə yuva olduğunu söyləyir. “Mən kiməm” şeirində isə Gültəkin kimi, A.İldırımın da Azərbaycanın belə bir acınacaqlı, ürək parçalayıb, könül sızladan duruma gəlməsinin səbəbini onun öz kökündən ayrı düşməndə və qayda-qanunlarından uzaqlaşmasında gördüyünü qeyd edir. Məqalədə şairin poetik irsi azsaylı nümunələr əsasında işıqlandırılarsa da, həmin bir neçə şeirin təhlilindən A.İldırımın mühacirət dövrü yaradıcılığının əsas ideya istiqamətinin nədən ibarət olduğu aydın sezilir.

Səlahəddin Kılıçın “Ötükən” dərgisində (1975, sayı 8) çap olunmuş “Quzey Azərbaycan şairlərindən Almas İldırım” [12] adlı məqaləsində şairin Bakı, sürgün və mühacirət dövrü həyatına dair məlumatların, əsasən, L.Elsevər və F.Ağüzümün yazılarından istifadə edilməklə qələmə alındığı görünməkdədir. Şairin keçdiyi əzablı mücadilə yolundan bəhs edən müəllif onun poeziyasından gətirdiyi nümunələrlə öz fikrini təsdiq etmiş olur. Həmçinin şeirlərinin mövzu dairəsinə toxunan S.Kılıç oxuculara iki bölgü təqdim edir: “Şeirləri incələdiyində şu nöqtə açıqca görülməkdədir ki, şair iki konunun dışında həmişə heç şeir yazmamışdır: a) Bağımsızlıq savaşı, b) Azərbaycana duyduğu özləm” [12, s.15]. Fikrimizcə, A.İldırımın poeziyasının mövzu dairəsinə sadəcə iki yerə ayırmaqla

məhdudlaşdırmaq düzgün yanaşma olmazdı. Belə ki, S.Kılıçın təqdim etdiyi bölgü şeirlərin böyük bir qisminin mövzusunun təşkil etsə də, şairin poetik irsinin mövzu rəngarəngliyini tam əhatə etmir. Qeyd etmək lazımdır ki, türkçülüynün tərənnümü, sovet imperiyası və kommunist rejiminin ifşasının və cümhuriyyət dövrü Türkiyəsinin təsvirinin əksini tapdığı şeirlər də məhz A.İldırımın qələminin məhsuludur və sayca heç də digərlərindən geri qalmır.

Məqalədə şairin şeirlərinin vəznə məsələsinə ilk dəfə toxunan müəllif onun “Amudəryaya çağırış” və “Qürbət məktubları” istisna olmaqla, digərlərinin heca vəznində yazıldığını vurğulayır.

Yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz, XX əsrin 30-70-ci illərində meydana çıxmış həmin yazılar bu dövrün türkçü oxucu və araşdırmaçıları üçün şair barəsində ilkin mənbə rolunu oynaması, eyni zamanda geniş ictimaiyyətə A.İldırım adlı bir şairin tanınması baxımından diqqətəlayiq hesab edilməlidir.

Azərbaycanda isə dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra digər mühacir şairlərimiz kimi, A.İldırım haqqında da ilk tədqiqatlar başlamış, günümüze qədər şairin həyatı və yaradıcılığı ədəbiyyatşünaslığımızın maraq dairəsində olaraq, bu mövzuda müxtəlif araşdırmalar meydana çıxmışdır. Akademik Bəkir Nəbiyevin 1995-ci ildə “Didərgin şair” [16] monoqrafiyası ilk dəfə işıq üzünə görmüş, 2005-ci ildə isə yeni redaktədə II nəşri ədəbi-elmi ictimaiyyətə təqdim edilmişdir. Bu sanballı araşdırmada A.İldırımın həyat və yaradıcılıq yolundan bəhs olunmuş, şairin şeirləri “Vətəndə yazdıqları”, “Sürgündə yazdıqları” və “Qürbətdə yazdıqları” başlıqları ilə qruplaşdırılaraq geniş təhlil edilmişdir.

B.Nəbiyevin A.İldırımın lirikasının məğzini, ruhunu düzgün duya bildiyindəndir ki, şairin şeirləri, həmçinin mühacirətdəki nümunələr onlardakı mənaya dərinləndirilməklə incələnməmişdir: “A.İldırımın qürbət lirikasının qidalandığı real varlıq konkret olaraq Azərbaycan gerçəkliyi idi” [16, s.81], yaxud “...vətən, onun dərdi, odu, taleyi qürbətdə yazdığı şeirlərdə A.İldırımın birinci dərəcəli mövzusu, “mövzular mövzusu” olmuşdur. Bildiyim əsərlərindən bircəciyini də olsa göstərmək mümkün deyil ki,

şair orada vətəni, elini-obasını, doğma yurdun təbiət möcüzələrini, haqqı tapdanmış xalqını, əziz, doğma adamlarını dönə-dönə, yana-yana yada salmasını” [16, s.82]. Kitabın “Qürbətdə yazdıqları” fəslində şairin “Küsdüyüm bahar”, “Susun”, “Quzğun üçün”, “Əsir Azərbaycanım” və s. şeirləri təhlil olunur, bu zaman poeziyamızdakı digər əsərlərlə A.İldırımın şeirlərindəki obrazlar, hadisələr müqayisə edilir, şair bəzən H.Cavidin Şeyx Sənanına, bəzən də Füzuliyə bənzədilir. Kitabın “Sənətkarlıq axtarışları” adlı son fəslində şairin poemaları ilə yanaşı, mühacirətdə qələmə aldığı bir neçə şeiri (“Gölcüklə dərdləşmə”, “Nə olurdu?”, “Əsir Azərbaycanım” və s.) üzərində incələmələr aparılaraq onların poetik xüsusiyyətləri ortaya qoyulmuşdur. Burada, həmçinin A.İldırımın əsərlərinin nəşri və tədqiqi problemlərindən də bəhs olunur.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu monoqrafiya şairin tərcümeyi-halı, poeziyası haqqında dəyərli, həmin dönmə üçün yeni məlumatlarla zəngin olsa da, A.İldırımın həyatı və yaradıcılığının mühacirət dövrünü bütünlüklə əhatə etmir. Çünki 1990-cı illərdə hələ şairin mühacirətdəki həyatına və ədəbi fəaliyyətinə dair yetərincə məlumat yox idi. Obyektiv səbəblərdən yalnız akademik Bəkir Nəbiyev deyil, digər araşdırmaçılar da həmin mənbələrdən xəbərsiz olmuşlar.

Ədəbiyyatşünas, tənqidçi, professor Nazif Ələkbərlinin “Üç budaq” [10] adlı kitabı (1999, 2007) Azərbaycan ədəbiyyatının dəyərli nümayəndələri olan M.Müşfiq, Ə.Cavad, A.İldırımın həyatı və yaradıcılığının tədqiqinə həsr olunmuşdur. Bu şairlərin ortaq bir kitabda yer alması təsadüfi xarakter daşımır. Müəllifin də qeyd etdiyi kimi, “Üç şair: Əhməd Cavad, Mikayıl Müşfiq, Almas İldırım. Bu şairlərin mənavi və poetik yaxınlığını isbat etmək üçün xüsusi sübut-dəlil axtarmağa hacət yoxdur. Belə sübut-dəlil elə onların şeirləridir” [10, s.147]. Kitabın “Bu qürbətə çəkilməyən nazı var” başlıqlı hissəsində şairin qürbətdə qələmə aldığı şeirlərin (“Bir səs gəlir uzaqdan”, “Qürbət məktubları”, “Ölməkmi, yaşamaqmı?” və s.) təhlili verilmişdir. Kitab ümumilikdə publisistik xarakter daşıyır və araşdırmada şairin mühacirət

dövrü həyatı və yaradıcılığına nisbətən az yer verilmişdir.

Mühacirətşünas alim, fil.e.d. Nikpur Cabbarlının “Almas İldırımın mühacirət dövrü yaradıcılığı” [6] adlı məqaləsində mövzu barədə orijinal fikirlər söylənmiş, onun qürbətdə yazdığı şeirlərinin bir neçəsi təhlil edilmiş, əsərlərinin nəşri məsələsinə toxunulmuşdur. Müəllif şairin yaradıcılığının əsas istiqamətini oxuculara dəqiqliklə çatdırır: “Həqiqətən də doğma vətəni Azərbaycanın ən böyük dərdi – rus imperializminin, bolşevik diktaturasının əsarəti və ən böyük problemi – milli istiqlal və dövlətçilik məsələsi şairin bütün yaradıcılığının ana xəttini – leytmotivini təşkil edir [6, s.168-169]. Həmin məqalə N.Cabbarlının 2014-cü ildə nəşr olunan “Azərbaycan mühacirət poeziyası (icmallar və portretlər)” [7] adlı kitabında ayrıca portret-oçerk şəklində yer almışdır.

Fil.e.d. Yaşar Qasımbəyli “Almas İldırımın “Əsir Azərbaycanım” və Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirlərində milli-tarixi gerçəkliyin inikası” [13] mövzusunda yazdığı məqaləsində bu iki şeiri müqayisəli şəkildə təhlilə cəlb etmişdir. Şeirlərin əsas tərənnüm obyektinə olan Azərbaycanın, onun həmin tarixi dövr ərzindəki (1920-30-cu illər nəzərdə tutulmuşdur) durumunun A.İldırım və S.Vurğun tərəfindən fərqli aspektlərdən təsvir olunması, bunun səbəbləri və s. izah olunmuşdur. Y.Qasımbəyliyə görə, “Əsir Azərbaycanım”da Vətənimizin tragik və ələmləli obrazı əks etmişsə, “Azərbaycan” şeirində eyni vaxt kəsiyindəki Vətənin tamamilə əks əhvali-ruhiyyəli surəti yaradılmışdır” [13, s.199]. Müəllif bir-birinə zidd olan bu iki təsvirin səbəbini, doğru olaraq, A.İldırım və S.Vurğunun ictimai-siyasi mövqeyi, eyni zamanda tərcümeyi-halı ilə əlaqələndirərək izah etmişdir [13, s.200]. Belə ki, vətənin işğal edilərək hürriyyətinə son qoyulması A.İldırımın qəlbində dərin yaralar açmış, təhdid və təqiblərin geniş vüsət aldığı bir zamanda o da sürgünə göndərilmişdi. Bu baxımdan həmin dəhşətli hadisələr, təbii olaraq, şairin yaradıcılığında, həmçinin “Əsir Azərbaycanım” şeirində tragik bir üslubda öz əksini tapmışdır. S.Vurğunun “Azərbaycan” şeirində isə bu faciəvi ovqatdan əsər-ələmət olmaması, nümunədə bariz nəzərə çarpan təntənə, bir tərəfdən, şairin şahidi

olduğu, Sovet hökuməti tərəfindən aparılan davamlı quruculuq işləri, çiçəklənmə ilə bağlı idisə, digər bir tərəfdən, bəlkə də dövrün ziddiyyətlərindən, repressiyalarından onun özünü-qoruma şəkli idi.

Qeyd etdiyimiz araşdırmalarla yanaşı, 2000-ci illərin əvvəllərindən etibarən Türkiyə ədəbiyyatşünaslığında da A.İldırımın həyatı və yaradıcılığına müraciət edilmiş, tədqiqatlar aparılmışdır. Azərbaycanda şairlə bağlı ərsəyə gətirilən ilk monoqrafiya Bəkir Nəbiyevin adı ilə bağlıdır, Türkiyədə bu mövzu haqqında ilk irihəcmli araşdırma Ənvər Arasa məxsusdur. 2007-ci ildə Elazığda işıq üzü görən kitab “Xəzərdən Xəzərə Almas İldırım” [2] adlanır və ümumilikdə 4 bölümdən ibarətdir.

Şairin mühacirətəqədərki və mühacirət dövrü həyatı və yaradıcılığı, sağlığında və ölümündən sonra nəşr edilən kitabları, onunla bağlı müxtəlif zamanlarda çap edilmiş məqalələr və s. haqqında məlumatlar kitabın “Almas İldırımın həyat macərası” adlanan I bölümünə daxil edilmişdir. II fəsil şairin vətən, sürgün və mühacirətdəki şeir yaradıcılığına həsr olunmuşdur. III hissə Azərbaycan və Türkiyədə A.İldırıma həsr edilən 20-yə yaxın şeirin təsvirindən ibarətdir. IV bölüm “Mətnlər” adlanır və özündə şairin 124 şeirini ehtiva edir ki, onlardan 62-si yaradıcılığının mühacirət dövrünün məhsuludur. Eyni zamanda bu bölümə şairin Türkiyədə qələmə aldığı, ilk dəfə nəşr edildiyi mənbələrdən başqa, sonralar heç yerdə dərc olunmayan, kitablarında yer almayan 15 şeiri də təqdim edilmişdir.

Bu tədqiqat əsəri, eyni zamanda şairin həyatının mühacirət dövrünə dair mühüm bir olayı da özündə əks etdirir. Türkiyədə 1944-cü il 3 may tarixi İrççilik-Turançılıq davası adlanan siyasi bir hadisə kimi bilinməkdədir. A.İldırımın türkçü bir şair olaraq bu olaydan kənar qalmamasına Ə.Aras belə aydınlıq gətirir: “Almas İldırım Türkiyədə yücə Atatürkün vəfatından sonra Türkiyənin türk dünyasından, türk dünyasının da Türkiyədən uzaqlaşdırılmağa çalışıldığı, türk dünyası ilə ilgilmənin suç olaraq qəbul edildiyi bir dönmənin sıkıntılarını da yaşar. O, türkün və türklüyün qiymətli gənc sevdalılarını yarqılamaqdan “vətənə ihanətləri sabit olanlar” gibi ifadələrlə suçlu elan edi-

lib zindanlara atıldığı bir dönmədə də türklüyə hizmetdən geri durmaz” [2, s.84]. Müəllif tərəfindən bu da əlavə edilir ki, “Türkə və türklüyə qara sevdalı olan şair Elazığdan alınıb İstanbul Sıkıyönətim Komutanlığına götürülür” [2, s.84]. Məsələ ilə bağlı qeyd edək ki, Günay Göksu Özdoğanın “Turandan Bozqurda” [18, s.303] və Mahmud Goloğlunun “Milli Şef dönməsi” [11, s.266] kitablarında bu siyasi olay barədə məlumat verilmiş, bununla əlaqədar olaraq, göz altına alınan şəxslərin siyahısı təqdim edilmişdir ki, həmin siyahıda A.İldırımın da adı vardır.

Ümumilikdə, Ə.Arasın “Xəzərdən Xəzərə Almas İldırım” kitabı özündə dəyərli məlumatları əhatə etsə də, tədqiqatda bir sıra nöqsanlara yol verilmiş, onlara N.Ələkbərlinin yuxarıda barəsində bəhs etdiyimiz kitabında aydınlıq gətirilmişdir. Belə ki, A.İldırımın bəzi şeirlərinin adının yanlış verilməsi, bir sıra sözlərin səhv oxunması, şairə 1956-cı ildə bəraət verildiyinin qeyd edilməsi bunlardan sadəcə bir neçəsidir [10, s.190-191]. Ə.Arasın A.İldırımın bəzi şeirlərinin çap olunduğu mənbələri tam göstərməməsi də bizim aşkarladığımız digər bir qüsurdur.

Məhərrəm Arasın “Almas İldırımın şeirlərində vətən mövzusu” [3] adlı məqaləsində şairin tərcümeyi-halına qısa nəzər yetirildikdən sonra şeirlərinin mövzusu məsələsinə keçid alınır. Burada tədqiqata cəlb edilənlərin əksəriyyəti A.İldırımın mühacirət dövrü yaradıcılığının məhsuludur. Bakıda və sürgündə qələmə aldığı vətən mövzulu şeirlərində qabardılan məsələlərə toxunan M.Aras daha sonra: “...mühacirətdə yazdığı şeirlərində isə əsas etibarilə doğma yurdunun gözəllikləri, vətən həsrəti və Azərbaycanın istiqlalı ön plana çəkilmişdir” [3, s.119], – deyərək fikirlərini təsdiq baxımından “Qərib quşum”, “Azərin duası”, “Bir parça”, “İran qızı”, “O müəbbət vətənimdir”, “Bilmə içimdəkini”, “Yurd həsrəti”, “Əsir Azərbaycan” kimi poetik nümunələri təhlil edir.

Salih Okumuşun “Almas İldırım (Həyatı, sənəti və əsərləri)” [17] adlı monoqrafiyasında şairin tərcümeyi-halı, həyatının sürgün illəri, mühacirət dövrü, ədəbi şəxsiyyəti, dərc edilən kitabları və s. haqqında bilgilər diqqət çəkməkdədir. Müəllif onun vətəndə və sürgündə yaz-

dıqları ilə yanaşı, mühacirət dövrünü əhatə edən şeirləri və topladığı bayatılarını da müvafiq bölümlərdə yerləşdirmişdir. Həmçinin tədqiqat əsərində “Kitablarda yer almayan şeirləri” başlığı ilə A.İldırımın mühacirətdə yazdığı, “Altan” və “Turan” dərgilərində nəşr edilmiş “Uzaqdakı soydaşlara çağırış”, “İrəliləyən Elazığa”, “Yarıncı dünya müjdəçilərində”, “Oxu mənə özümdən”, “Atlantik şərqisi”, “Əfsunlu yalan”, “Tunceli dağlarına” adlanan şeirləri təqdim edilmişdir.

Ümid Akının “Azərbaycanlı şair Almas İldırımın şeirlərində türkçülük məfhumu” [1] məqaləsində şairin həm sürgündə, həm də mühacirətdə yazdığı türkçülük, hürriyyət, bağımsızlıq və s. motivləri əks etdirən şeirləri (“Mən kiməm”, “Dönük qardaş”, “Qara dastan”, “Müqəddəs ixtilal”, “Mənmi”, “Arazla dərdləşmə”) təhlilə cəlb edilmişdir. Müəllif: “...bir tərəfdən vətəninin istiqlalını hayqırmış, digər yandan türkçülüynün könüllü və mücahiləçi nəfəri olmuşdur” [1, s.28], – deməklə

şairin türkçülük mövzulu şeirlərinin əsas qayəsini düzgün müəyyənləşdirmişdir.

A.İldırımın yaradıcılığı son illərdə də Türkiyə araşdırmaçılarının diqqət mərkəzində olmuşdur. Həmin tədqiqatların hər biri şairin yaradıcılığını fərqli aspektlərdən dəyərləndirmə baxımından əhəmiyyətli hesab edilməlidir. Belə ki, yaxın zamanın məhsulu olan “Almas İldırımın xalq bilimi çalışmaları” [5] adlı məqalədə şairin folklor toplayıcısı tərəfinə də diqqət çəkmiş, Elazığda yaşadığı müddətdə cəmləyib nəşr etdirdiyi Azərbaycan bayatılarına nəzər yetirilmişdir. “İki şair və şeir üzərində” [4] adlı məqalə isə A.İldırım və onunla eyni ideala, amala malik, türkiyəli şair və jurnalist Osman Yüksəl Sərdənkeçdinin şeirləri üzərində müqayisəli araşdırmaadır. Burada şairin “Müqəddəs ixtilal” və O.Y.Sərdənkeçdinin “Bir qəhrəman bəklıyoruz” şeirləri arasındakı ideya bənzərliyi, forma, məzmun və ifadə oxşarlıqları üzə çıxarılmışdır.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, 1935-ci ildən etibarən mətbuat orqanlarında dərc edilmiş müxtəlif məqalələr, yuxarıda görüldüyü kimi, daha çox A.İldırımın şeirlərinin təhlilinə həsr edilmişsə, kitablar şairin poeziyası ilə yanaşı, sənətkarlıq xüsusiyyətlərindən, əsərlərinin tədqiqi və nəşri tarixindən bəhs edir. Bununla belə, həmin əsərlərdə bir sıra qüsurların olması və bəzi yanlış məlumatların yer alması da nəzərə çarpır.

Araşdırmalarımızdan bu qənaətə gəlirik ki, A.İldırımın mühacirət dövrü həyatı və yaradıcılığı haqqında indiyədək sistemli, əhatəli bir əsər yazılmamışdır. Belə ki, məqalədə bəhs etdiyimiz müəlliflər şairin yaradıcılığını, o cümlədən mühacirət poeziyasını, bir qayda olaraq, onun kitablarında yer almış əsərlər əsasında dəyərləndirmişlər. A.İldırımın dövrü mətbuatda dərc olunmuş, lakin kitablarına daxil edilməmiş çox sayda şeiri və publisistik yazıları, habelə müha-

cirət dövrü həyatı barədə bir sıra faktlar araşdırmalardan kənar qalmışdır. Qeyd edilən bu məqamlar şairin mühacirət dövrü həyatı və yaradıcılığına dair yeni və daha əhatəli araşdırmaları aktuallaşdırır. Məhz həmin araşdırmalar yazarın sözügedən zaman kəsimindəki yaşamı və ədəbi fəaliyyəti barədə dolğun elmi təsəvvür formalaşdıracaqdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Almas İldırımın 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” 16 aprel 2007-ci il tarixli Sərəncamı şairin ədəbi irsinin tədqiqi və təbliğinə dövlət qayğısının təzahürü kimi diqqəti cəlb edir. Heç şübhəsiz, müstəqilliyimizin çoxsaylı bəhrələrindən biri olan bu qərar mütəxəssislərin sözügedən istiqamətdə fəaliyyətinin stimullaşdırılması baxımından böyük önəm daşıyır.

Ədəbiyyat / References

1. Akın, Ü. Azərbaycanlı Elmas Yıldırım'ın şiirlerinde türkçülük məfhumu // Avrasya Sosial və Ekonomi Araşdırmaları Dergisi (ASEAD), 2019. Cilt 6, sayı 5. – s.17-29.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/45617/575323>

2. Aras, E. Hazar'dan Hazar'a Elmas Yıldırım. – Elazığ: Manas yayıncılık, – 2007. – 660 s.
3. Aras, M. Almas İldırımın şeirlərində vətən mövzusu // – Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası “Ədəbiyyat məcmuəsi” Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun elmi əsərləri, 2016. № 1. – s.117-127.
4. Babutcu, A. İki şair və iki şiir üzərində // – İstanbul: AKRA Sanat Kültür və Edebiyat Dergisi, 2021. Cilt 9, sayı 24. – s.289-295.
5. Bora, T. Görkem, B. Türkiyə-Azərbaycan Kültür birliyi bağlamında Elmas Yıldırım'ın halk bilimi çalışmaları // Yazıt Kültür Bilimleri Dergisi, 2022, 2(1), s.67-77. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yazit/issue/70353/1103095>
6. Cabbarlı, N. Almas İldırımın mühacirət dövrü yaradıcılığı // Azərbaycan MEA-nın Xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası, 2002, № 1-2. – s.166-175.
7. Cabbarlı, N. Azərbaycan mühacirət poeziyası (icmallar və portretlər). – Bakı: Elm və təhsil, 2014. – 120 s.
8. Elmas Yıldırım'ın seçilmiş şiirleri. – Ankara: Azərbaycan Kültür Derneği, 1953. – 78 s.
9. Elsever, L. Muhacerette Azerbaycan Türk edebiyatı // İstanbul: Mücahit, 1959. IV sayı 15-16. – s.19-21.
10. Ələkbərli, N. Üç budaq. (İkinci nəşr). – Bakı: Şirvanəşr, 2007. – 224 s.
11. Goloğlu, M. Milli Şef dönemi. – İstanbul: – Türkiyə İş Bankası Kültür Yayınları, – 2021. – 478 s.
12. Kılıç, S. Kuzey Azerbaycan şairlərindən Elmas Yıldırım. // – İstanbul: Ötügen, – 1975, 8 ağustos. Sayı 8 (140). – s.13-16.
13. Qasımbəyli, Y. Almas İldırımın “Əsir Azərbaycanım” və Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirlərində milli-tarixi gerçəkliyin inikası // Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəzifələr. II Beynəlxalq elmi konfransın materialları, – Bakı, 10-11 oktyabr 2016. – s.190-201.
14. Mustafa. Yazılarımız və yazanlarımız (Elmas Yıldırım Beyin “Gölcük” şiiri münasebetilə) // – Berlin: Kurtuluş, 1935. Sayı 5. – s.146-148.
15. M.Y. Azərbaycan şairi Elmas Yıldırım (vefatı münasebetilə) // – Münih: Kafkasya, 1952. Sayı 8. – s.17-18.
16. Nəbiyev, B. Didərgin şair (Almas İldırımın yaradıcılıq yolu). (İkinci nəşr). – Bakı: XXI YNE, 2005. – 120 s.
17. Okumuş, S. Elmas Yıldırım. (Hayatı, sanati ve eserleri). – İstanbul: Zinde Yayınevi, 2016. – 214 s.
18. Özdoğan, G.G. Turandan Bozkurta. Tekparti döneminde türkçülük (1931-1946). – İstanbul: İletişim Yayıncılık, 2021. – 352 s.
19. Resulzade, M.E. Çağdaş Azərbaycan edebiyatı. – Berlin: – Milli Azərbaycan Neşriyatı, 1936. – 20 s.
20. Yıldırım, E. Boğulmayan bir ses. – İstanbul: Tecelli basımevi, 1936. – 50 s.
21. Yıldırım, E. Yiğitlere sesleniş. – Ankara: Azərbaycan Kültür Derneği Yayınları, 1990. – 120 s.

АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЯ ЭМИГРАНТСКОГО ПЕРИОДА ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА АЛМАСА ИЛДЫРЫМА

Хулья Джабиева

Институт Литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: hulyajabiyeva1@gmail.com

Резюме. Литературное наследие Алмаса Илдырыма, занявшего почетное место в азербайджанской поэзии XX века, всегда находилось в центре внимания литературной исто-

риографии и критики. Различным периодам жизни и творчества поэта, до эмиграции и в период оной, посвящены как отдельные исследования, так и многочисленные статьи. Личность литератора и тематическое разнообразие поэзии А.Илдырыма, прожившего в Турции 17 лет, привлекали внимание также литературоведов братской страны, что способствовало появлению целого ряда исследований в этом направлении.

В статье в хронологическом порядке прослежены соответствующие исследования и оценки об эмигрантском периоде жизни и творчества А.Илдырыма, данные, в частности, в трудах Мустафы, М.Э.Расулзаде, А.Юрдсевера, Б.Набиева, Н.Алекберли, Н.Джаббарлы, Э.Араса и других. В вышеупомянутых исследованиях определена роль А.Илдырыма в развитии эмигрантской поэзии, обосновывается значение некоторых фактов, связанных с жизнью поэта, с целью доведения их до научной общественности. Одновременно автор статьи акцентирует внимание на наличии некоторых неверных фактов в этих исследованиях. Кроме этого подчёркивается, что многочисленные стихи и публицистические произведения поэта, опубликованные в периодической печати, а также некоторые факты его жизни эмигрантского периода остались без внимания в исследованиях вышеупомянутых авторов.

В заключении автор статьи приходит к выводу, что привлечение к исследованию не вошедших доселе в научный обиход произведений А.Илдырыма и некоторых фактов его биографии будет способствовать более полному формированию представления об упомянутом периоде жизни и литературной деятельности поэта.

Ключевые слова: Алмас Илдырым, эмигрантская литература, Турция, поэзия, анализ